

Вітвицька Світлана,
доктор педагогічних наук, професор
Житомирський державний університет імені Івана Франка

РЕАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проблема гуманізації освітнього середовища у закладах вищої освіти є актуальною й важливою у зв'язку з низкою обставин, що склалися в українському суспільстві і цілому в світі.

По-перше, це інтеграційні процеси, що ставлять за мету побудову демократичного суспільства; по-друге, це прагнення всього світу до побудови досконалих державних і суспільних структур, які забезпечили б ставлення до людини як найвищої цінності; по-третє, воєнні злочини Росії, яка руйнує демократію у світі і ставить під загрозу виживання української нації, розповсюджує жорстокість, приниження людини як особистості, знищує духовні, культурні здобутки українського суспільства. Все це вимагає удосконалення освітнього середовища у закладах вищої освіти у контексті реалізації гуманістичної парадигми. Гуманізація середовища у закладах вищої освіти – це виклик сьогодення.

Проблема гуманізації освітнього процесу як концептуального принципу модернізації змісту вищої освіти, який забезпечує підготовку фахівців з розвиненими моральними якостями, гуманістичним світосприйняттям, відображена в наукових працях багатьох учених: Г. Балла, С. Гончаренка, О. Гук, В. Добриніна, М. Зязюна, Н. Красицької, Д. Маляр, Н. Михайлової, І. Смолюка, І. Похило, М. Романенка, Н. Рудницької, Є. Шиянова, К. Часової, С. Яценко та ін.

Метою цієї статті є аналіз понять, що характеризують дефініцію «гуманізм» та основних напрямів реалізації цієї парадигми в освітньому середовищі закладів вищої освіти.

У словникових джерелах «парадигма» визначається як: 1) сукупність філософських, загально-теоретичних і метатеоретичних основ науки; 2) система уявлень, характерна для визначення етапу розвитку науки, культури, суспільного життя; 3) той чи інший приклад, показовий випадок концепції чи теоретичного підходу [1].

Поняття «парадигма» нами розглядається як випадок концепції, теоретичний підхід до аналізу процесу становлення та розвитку гуманізації середовища у закладах вищої освіти.

Витоки поняття «гуманізм» знаходимо ще в стародавньому світі.

Гуманізм (від лат *humanus* – людський) – система ідей, поглядів на людину, як на вищу цінність. В історичному аспекті «гуманізм» – це прогресивне течія епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності і розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей [4, С. 107].

Видатними представниками гуманістичної парадигми були Леонардо да Вінчі, Томмазо Кампанелла, Джордано Бруно, Томас Мор, Ян Амос Коменський, Костянтин Ушинський, Василь Сухомлинський та ін.

З середини 60-х років ХХ століття у США функціонує Національний консорціум з гуманізації виховання – організація педагогів-прихильників гуманістичної педагогіки, які працюють у різних ланках системи освіти [4, С. 107].

Гуманізація освіти – центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції.

Створення гуманного середовища у закладах вищої освіти є необхідним фактором розвитку гармонійної особистості.

Поняття «середовище» є багатовимірним, саме тому у різних джерелах знаходимо кілька його смислових визначень. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела навколишнє середовище визначається як сукупність людей, пов'язаних спільністю життєвих умов, занять, інтересів [1, с. 1309].

У більш загальному розуміння середовище різними авторами розглядається як: навколишній соціальний простір; зона безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку та діяльності

У сучасній психолого-педагогічній літературі частіше зустрічаємо термін «освітнє середовище». Вплив освітнього середовища на становлення особистості, сутність поняття, його структура відображена у багатьох вітчизняних (О. Дубасенюк, В. Ягупов, О. Ярошинська та ін.) та зарубіжних вчених (Е. Фромм, К. Юнг та ін.).

У контексті нашого дослідження найбільш застосовним є визначення Н. Гонтаровської, яка трактує поняття «освітнє середовище» як сукупність

об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. Це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному і предметному оточенні [3]. З нашого погляду, освітнє середовище є цілісною, якісною характеристикою внутрішнього життя освітнього закладу, яка визначається конкретними завданнями, що ставить перед собою заклад освіти і вирішує у своїй діяльності. Вона проявляється у виборі засобів, за допомогою яких ця діяльність здійснюється та змістовно оцінюється за цим ефектом в особистісному, соціальному, інтелектуальному розвитку здобувачів, якого дозволяє досягнути. Освітнє середовище має розглядатися як сукупність інформаційних ресурсів освітнього закладу, технологій навчання і забезпечення навчального процесу, реалізованих на основі єдиних принципів побудови та концепцій.

Таким чином, освітнє середовище у закладі вищої освіти є системою умов, впливів, засобів освітньої діяльності, а також потенційних можливостей для гармонійного розвитку особистості. Освітнє середовище має свою структуру. Проте, єдиного підходу до визначення структурних компонентів практично немає.

Виходячи із попереднього аналізу опрацьованих наукових джерел щодо аналізу освітнього середовища закладу вищої освіти можна виокремити такі структурні компоненти:

1) ціннісно-цільовий (сукупність загальних цілей і цінностей педагогічної освіти, а також особистісних прагнень та цінностей, які є значущими для досягнення встановленої мети навчання, насамперед, у професійному становленні здобувача вищої освіти);

2) матеріально-технічний (сукупність усіх матеріальних умов, технічних споруд, баз практик, лабораторій, інших приміщень, сукупність усіх технічних засобів навчання);

3) освітньо-методичний (освітні програми, положення, навчально-методичні комплекси, методики, методи, засоби, форми);

4) технологічний (технології та техніки, в тому числі інформаційні технології, включаючи програмне забезпечення);

5) інформаційно-знаннєвий (комплекс компетенцій, які утворюють багатовимірну систему професійної компетентності майбутнього педагога);

6) суб'єктно-соціальний (система взаємостосунків «здобувач-викладач», «здобувач-здобувач», «здобувач-адміністрація», «викладач-викладач»,

«викладач-адміністрація»).

Освітнє середовище суттєво впливає на розвиток особистості як здобувача, так і викладача.

Освітнє середовище у закладах вищої освіти має будуватися на основі демократичних, гуманних взаємовідносин між усіма учасниками освітнього процесу, в основу яких покладено: активність, самодіяльність, творчу ініціативу, співпрацю та співтворчість, взаємодопомогу, взаємоповагу, взаєморозуміння.

Гуманне освітнє середовище – це взаємна повага суб'єктів освітнього процесу як по вертикалі (викладач-адміністрація, адміністрація-викладач, здобувач-викладач, викладач-здобувач), так і по горизонталі (викладач-викладач; здобувач-здобувач).

Гуманне освітнє середовище у закладах вищої освіти – це злагоджена взаємопов'язана діяльність управлінських структур (робочих органів – деканатів і викладачів), коли управлінські структури керуються в організації робочого часу викладача, у складанні розкладів занять дидактичними, гігієнічними вимогами, створюючи комфортні умови для здобувачів і викладачів, і тим самим забезпечують збереження здоров'я суб'єктів освітнього процесу і якісну підготовку майбутніх фахівців до виконання професійних обов'язків [2, с. 177-179.].

Таким чином, враховуючи особистісно-орієнтований підхід у створенні та функціонуванні освітнього середовища у закладах вищої освіти, активну, формуючу, направляючу і коригуючу функції повинен виконувати і викладач, і безпосередньо сам здобувач, активно вступаючи у взаємодію із середовищем. Активним так саме стає і саме середовище, як таке, що утворено суб'єктами освітнього процесу та методами, формами, засобами, технологіями, які ними використовуються.

Особлива, висока культура побудови відносин і форм взаємодії суб'єктів освітнього процесу розкріпає особистість як викладача, так і здобувача вищої освіти, сприяє їх повній самореалізації, запускає внутрішні механізми «саморуху», що позитивно впливає на формування професійної компетентності майбутнього педагога, становлення його як творчої індивідуальності.

Гуманізація педагогічного процесу покликана подолати невиправданий дидактичний гегемонізм у вищій школі, за яким завдання навчання повністю подавляють завдання формування майбутнього вчителя, перш за все, як

особистості. Результатом деперсоналізації і знеособлення навчання у закладі освіти є дипломований молодий учитель, який успішно склав десятки екзаменів і заліків, але позбавлений творчої ініціативи й індивідуальності, невпевнений в собі і обтяжений внутрішньо-особистісними конфліктами. Одним із чинників гуманізації освітнього процесу є, на наш погляд, високий рівень психологічної і педагогічної компетентності викладачів як складової їх загальної, психологічної та педагогічної культури.

Непокоїть те, що лише 23,7 % викладачів усвідомлюють наявні труднощі і проблеми у взаєминах зі здобувачами, з них 72,2 % усю вину за ці труднощі «покладають» на здобувачів (здобувачі безвідповідально ставляться до своїх обов'язків «не рахуються з часом викладача», своєю поведінкою змушують робити зауваження під час занять тощо). Лише окремі опитані викладачі (9,8 %) висловлюються про взаємини зі здобувачами як двосторонній процес і труднощі пов'язують з обома суб'єктами взаємодії.

Викладачі мають потребу спілкування зі здобувачами (91,2 %), однак вони дуже часто не знаходять відгуку у здобувачів. Якщо спілкування зніціюється лише викладачем, то проходить малопродуктивно і не завжди досягає поставлених цілей через прояв відомих бар'єрів такого спілкування (неузгоджені цілі і інтереси суб'єктів спілкування, мотиваційно-ціннісна невідповідність, статусно-рольова відмінність, смислові бар'єри тощо). Нормативність спілкування задається, зазвичай, викладачем, який репрезентує, перш за все, себе. Звичайно, в інформаційному суспільстві важливе значення для забезпечення якісної вищої педагогічної освіти має запровадження в освітній процес сучасних інформаційних технологій та вдосконалення навчальних планів та програм, забезпечення сучасною науковою літературою, покращення умов життя здобувачів. Проте, головною трансформуючою силою залишається викладач: високий рівень його професіоналізму і педагогічної майстерності, добродісні якості, гуманістична налаштованість на розвивальну взаємодію.

Ефективне моделювання гуманного середовища, оптимальна його реалізація залежить від компетентності викладача-педагога, його моральних якостей, цінностей, поглядів на життя. Тому, важливою є вимога постійного навчання та самовдосконалення викладачів з урахуванням стрімких змін у педагогічній науці, підвищення вимог до надання освітніх послуг в інформаційному просторі.

Створення освітнього гуманного середовища у закладах вищої освіти з

урахуванням всіх визначених його компонентів є потужним чинником у формуванні особистості сучасного фахівця, індивідуальності зі сформованими гуманістичними цінностями. Реалізація гуманістичної парадигми в освітньому просторі, тенденції до гуманізації процесу навчання у закладі вищої освіти посилює людинознавчу орієнтацію, допомагає особистості пізнати себе і суспільство, визначити своє місце у суспільстві та ставлення до світу.

Реалізація гуманістичної парадигми в освітньому середовищі закладів вищої освіти є стратегією розвитку системи вищої освіти в Україні. Перспективою подальших наукових досліджень гуманізації освітнього процесу пов'язані із визначенням інших чинників, зокрема, особистісно-орієнтованого, діяльнісного, аксіологічного підходів.

Список джерел та використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Вітвицька С. С. Середовищний підхід у педагогічній підготовці магістрів освіти до професійної педагогічної діяльності // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання у закладах освіти. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 15 (58). Рівне: РДГУ, 2017. С. 177-179.
3. Гонтаровська Н. В. Теоретичні та методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра. Київ, 2012. 213 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид 2. Доп. і випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
5. Гуманізація – найкоротший шлях до особистості: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної майстерні (Кременчуцький педагогічний коледж імені А. С. Макаренка, 25 вересня 2020 року) / [редактор-упорядник: О. В. Діброва, С. І. Барда]. Кременчук: Методичний кабінет, 2020. 296 с.
6. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Ярошинська Олена Олександрівна. Умань, 2015. 544 с.